

In modern conditions of changing ideals of Ukrainian society the problem of national education of youth is a prior one. The formation of a civil society and law-governed state, the recognition of human rights and freedom are the supreme values defining new requirements for Ukrainian educational system the task of which is to bring up morally rich young generation that knows and is able to defend their rights, ready to be independent in the political, economic, cultural life, and will be responsible for their own welfare and the welfare of society. This is possible due to the formation of children and youth's scientific outlook, the development of their creative abilities, skills of independent scientific knowledge. The main task of current education is to bring up the youth capable of their self-education and self-realization, to develop their moral qualities, patriotism, national identity and dignity, respect for the native language, culture and traditions.

The article reveals the content of patriotic education of youth, which Franko interpreted as a set of qualities and personality traits of behaviour including love to their motherland, active work for the benefit of Ukrainian people, respect for the historical monuments, heritage enhancement of national culture and love to their home. Ivan Franko stressed on the education of love to their native language which was considered as an essential means of the consolidation of the Ukrainian nation. Education of Ukrainian patriots was primarily linked with the thorough study of the native language and literature, ethnography, history, customs and traditions of Ukrainian people. Labour was considered as the motivation of the patriotic education.

The author proves that the main task of school is to enlist youth to the study of the past of their nation, to realizing of their roots and cultivate a sense of national pride and patriotism.

Key words: pupils (youth), patriotism, national-patriotic education, language, literature, history, Ivan Franko.

УДК 373. 3 : 81. 161. 2

Ольга Яцук
Olha Yatsuk

ЛІНГВОДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ ФОНОСТИЛІСТИЧНИХ ЗАСОБІВ УВИРАЗНЕННЯ КАРТИН ПРИРОДИ В ПОЕЗІЇ ДЛЯ ДІТЕЙ

LINGUO-DIDACTIC ASPECT OF PHONOSTYLISTIC MEANS OF NATURE DEPICTIONS IN CHILDREN'S POETRY

Статтю присвячено питанню про засоби увиразнення картин природи на матеріалі поезії для дітей, зокрема описано фонографічні особливості творення таких текстів, окреслено дидактичні особливості їх розгляду.

Ключові слова: лінгвостилістика, засоби увиразнення, фоностилістика, поезія для дітей, художнє текстотворення.

В останні десятиліття в сучасному мовознавстві зріс інтерес до питань властивостей звуків у поетичних текстах. Особливої наукової уваги потребує поетичне слово для дітей, оскільки своєрідність мови поезії є органічною частиною способів і засобів образного розкриття і аналізу віршів на уроках літературного читання і розвитку зв'язного мовлення.

Водночас слід зазначити, що поезія про природу для дітей (найбільш поширена у шкільному курсі літератури) – яскраве явище авторської художньої творчості, що поряд з іншими чинниками сприяє духовному розвитку дитини, вихованню та збільшенню її життєвого досвіду. Окрім цього, поезія для дітей сприяє розвитку уяви, фантазії, допомагає пізнати навколишній світ. Визначальну стилістичну функцію в такій поезії відіграють фонографічні маркери.

Вивчення лінгвостилістичних засобів на різних рівнях мови в україністиці започатковано фундаментальними працями О. Потебні, І. Чередниченка, С. Єрмоленко, В. Ващенко,

С. Дорошенка, Л. Булаховського, у зарубіжному мовознавстві – Ш. Баллі, В. Виноградова, Т. Винокур та ін.

Зокрема, *фонографічні явища виражальності* активно вивчають (В. Чабаненко, В. Левицький, К. Серажим, А. Загнітко та ін.) за такими напрямками: асоціативно-емоційні значення звуків; художні прийоми звукообразів; функціональність вигуків, звуконаслідувальних сполук; типи індивідуальних особливостей вимови; значеннєвість та виражальні можливості стилістичної графіки; семантика великої літери тощо.

Зауважимо, що окремого дослідження, присвяченого комплексному визначенню ідіолектних рис дитячої літератури в українстиці немає. З огляду на це, цінними є окремі розвідки, у яких зроблено спроби розгляду названого питання.

Мета статті – дослідити і описати фоностилістичні засоби увиразнення в поезії про природу для дітей, виявити експресивні можливості цих засобів; визначити методичні акценти роботи над поезією для дітей.

Знайомство з поезією в початковій школі відбувається здебільшого на уроках літературного читання, основною метою яких є формування читацької компетентності молодших школярів як базового складника комунікативної і пізнавальної компетентностей. Тому можемо говорити про поетичну обізнаність, яка охоплює навички естетичного сприйняття, уміння аналізувати поетичний твір, володіння певним мінімумом знань із теорії віршування.

Робота з поезією в цей період освіти дитини має пропедевтичний характер, закладає основи для вирішення проблем, пов'язаних із подальшим вивченням лірики в середній школі, а саме – розгляд лірики як одного з літературних родів. Адже вивчення специфіки лірики буде спиратися на коло понять, порушених під час роботи в початковій школі, зокрема таких:

- спостереження за різноманітністю і особливостями поетичної форми;
- знайомство з основними жанрами ліричних творів;
- загальне поняття про тропи і фігури художнього мовлення: епітет, порівняння, уособлення, гіпербола, метафора (без уживання термінів);
- поняття про римування;
- уявлення про ліричного персонажа;
- поняття про неповторність поетичного світу кожного поета (ідіостиль).

У методиці викладання української мови панівною є думка, що твори пейзажної лірики потребують своєрідного підходу до вивчення. Зумовлено це тим, що вірші цього типу невеликі за розміром і передаються в них не події з життя людей, а почуття, пов'язанні зі змалювання явищ природи, переживань. Звідси стає зрозумілою вимога методики – читанням ліричних віршів вводити дітей у світ художніх образів через почуття, а далі вести від почуттів до думок, до висновків [4, с. 310].

Під час роботи над віршем основна складність полягає в тому, щоб якомога повніше розкрити художній образ, створений поетом, і не зруйнувати його цілісність шляхом виокремлення засобів художньої виразності і надання їм самостійного значення. Методика цілісного аналізу літературного твору базується на уявленні про вірш як про єдину мовну систему, де всі засоби виразності взаємопов'язані й взаємозумовлені. Працюючи над віршем, не слід забувати, що об'єкт аналізу – поетичний твір із особливою формою, що зумовлює використання специфічних прийомів роботи. Ліричному тексту притаманна більша, ніж в оповіданнях, образність, своєрідна синтаксична будова речень, лаконічне змалювання образів. Це змушує вчителя бути особливо пильним до пояснень окремих слів і висловів, тлумачення змісту речень. Сучасний підхід до методики опрацювання ліричного вірша наголошує на умовах, за яких можливе повноцінне сприймання молодшими школярами пейзажної лірики: активного збагачення тезауруса учнів, розвитку їхньої поетичної спостережливості; формування поетичного слуху, асоціативної і творчої уяви; уміння аналізувати образно-емоційний зміст твору; давати естетичну оцінку поезії та відображеній у ній дійсності; активізації творчої думки учнів.

Робота над віршем спирається на поетичні образи, створені поетом. Тому традиційні такі питання: *Який настрій викликає у вас цей вірш?, Що відчуває ліричний персонаж вірша?, Які картини ви уявили, слухаючи (читаючи) цей вірш?* Робота над словом повинна бути спрямована на те, щоб допомогти школярам усвідомити образний зміст твору, думки і почуття письменника, які втілюються в підборі лексики, у ритмі фрази, у кожній художній деталі. Тому для мовного аналізу вибираються ті слова і фрази, які допомагають краще зрозуміти образний

зміст твору (малюють картини природи, виявляють авторські почуття). Після виділення слова або словосполучки усвідомлюється їх роль у тексті, тобто визначається, які почуття (думки) укладені в них (*Чому поет так назвав вірш? Про що це говорить?*).

Особливою складністю є навчання учнів читати і розуміти вірші. Поряд із цим увагу зосереджуємо на осмисленні змісту тексту (смисловий аналіз); лексико-семантичному аналізі в поєднанні з розбором мовних та композиційних засобів – лексико-стилістичний аналіз; виразному читанні тексту (на основі різних видів аналізів).

Якщо взяти до уваги зазначені вимоги, то алгоритм роботи з будь-яким поетичним твором один і той же. Починаємо з виразного читання твору учнем або вчителем. Потім намагаємося виявити перше, безпосереднє загальне, цілісне враження від вірша, охопити художній образ загалом. Далі обґрунтовуємо і уточнюємо безпосередню емоційну оцінку, аналізуючи твір. Тобто проникаємо в назву твору, звертаємо увагу на конкретні образи і деталі, на слова-маркери, слова, виділені римою, на розташування рядків, на звучання окремих рядків, слів і звуків. На наступному етапі необхідно повернутися до загального, цілісного враження, яке тепер буде більш повним і насиченим. На заключному етапі роботи перечитуємо вірш, висловлюючи те, що ми в ньому відкрили. Згодом можна запропонувати учням вивчити вірш напам'ять.

Цілісний аналіз і його методика визначаються загальною логікою підходу, а не конкретною послідовністю розбору виразних засобів твору. Цей аналіз не зводиться до поступового послівного вчитування у твір, коли вчитель веде учнів слідом за поетом від рядка до рядка, хоча такий методичний прийом широко поширений і виправданий. Найбільш вдалий варіант полягає в тому, щоб для кожного поетичного твору знайшовся неповторний шлях вивчення. Пропонуємо таку схему роботи над ліричним віршем.

I. Підготовча робота (бесіда, словникова робота).

II. Зразкове читання (краще напам'ять) вірша вчителем.

III. Читання вірша всіма учнями напівголосно.

IV. Аналіз фактичного змісту тексту: смысловий аналіз (1–2 запитання); «тлумачне» читання; лексико-семантичний аналіз (виявити ключові образи); лексико-стилістичний аналіз (художні засоби); творча робота (продовжити вірш, розказати від імені, словесне малювання, построчно малювання, де це можливо); визначення мотивів вірша.

V. Опрацювання разом з учнями партитури для виразного читання вірша.

VI. Виразне читання вірша учнями.

VII. Аналіз читання учнів.

Зупинимося детальніше на лексико-стилістичному аналізі, який передбачає фонографічний рівень тлумачення тексту. Ґрунтовне дослідження усіх звукових особливостей вірша дасть змогу прокласти місток до визначення мотивів, лейтмотиву поезії, збагатить лінгвістичну та літературознавчу компетентність учнів.

У сучасній фоностилістиці експериментально доведено існування фонетичних асоціацій, дається чітке визначення явища фонетичного значення, розроблено ряд методик його обчислення. Також визнається, що звуки володіють експресивним і символічним значенням. Нині не втрачає своєї актуальності вивчення та аналіз аспектів фонетичного значення, закономірностей його функціонування та розвитку.

З огляду на здатність звуків мовлення викликати певні стійкі не звукові враження, кожен голосний і приголосний звук, як мовний знак, мотивований, довільний, а, отже, є значимою одиницею мови і володіє особливим видом семантики – фонетичним значенням [2, с. 17].

Подібно до граматичного та лексичного значень, фонетичне також має свою специфіку, оскільки фонетичне значення функціонує не тільки на рівні окремого звука, а й на рівні слова, фрази, тексту як елемент формування його структури. У кожному слові між фонетичним та лексичним значеннями існує певний стійкий зв'язок. Значення звука може підтримувати і умотивовувати чи, навпаки, не підтримувати та не вмотивовувати поняттєву форму слова.

Згадаймо, поезії Ліни Костенко, у яких домінує мотив єднання людини з природою. Тема відпочинку душі серед гармонійної природи, частиною якої є й сама людина, переростає у мотив апокаліпсису, зникання життя, викликаного людською нерозумністю.

Перекинута шпаківня / Плаче шпак уранці після зливи, / де шумлять на греблі явори, / що шпаківню вітер чорногривий / перекинув денцем догори. / Борсаються бідні шпаченята, / як його зарадити біді? / Кліпають із п'ятьми оченятами: – / Випадемо, татку, що тоді? / Ще якби їм день чи півторадні, / ще якби їм днів хоча б із п'ять! / Бо вони ще ж зовсім безпорадні – / падаючи, ще не полетять. / Як же, хлопці, хатку ви прибили, / що її порушили вітри?! / Плаче шпак уранці після зливи, / де шумлять на греблі явори... [8: Л. Костенко, с. 90].

«Підвищений ужиток тих чи інших фонем несе функціональне навантаження, якщо фонемі організовані у ті чи інші «фонетичні згустки», що зазвичай містять ту чи іншу додаткову інформацію» [9, с. 360] Такими «фонетичними згустками» є алітерація шиплячих, що створює відчуття суму, плачу шпака, який втратив свій дім. Звукове тло, яке створила авторка, передає всю безвихідь цієї ситуації.

До фонетичних засобів художнього текстотворення вдається Тарас Шевченко, зокрема за допомогою приголосних [н], [л] та повтору звукових комплексів майстерно зобразив тихий степ, легкий подих вітру. Звукове поєднання глухих звуків створює відчуття спокою, затишку.

Тихесенько вітер віє, / Степи, лани мріють, / Між ярами над ставами / Верби зеленіють. / Сади рясні похилились, / Тополі поволи / Стоять собі, мов сторожа, / Розмовляють з полем. / І все то те, вся країна, / Повита красою, / Зеленіє, вмивається / Дрібною росою [10: Т. Шевченко, с. 202].

Ще один твір «Садок вишневий біля хати» є жанровою музичною картиною, яка відображає побут української щасливої сім'ї. Світла, прозора поезія передає подих весняного підвечірка, аромат вишень. Музичність твору створюють асонанси звуків [а] та [і], що в першій строфі надають звучанню плавності, протяжності; гармонія приголосних у другій і третій строфах передає враження від вечірньої тиші, а внутрішні рими (*мати – научати, мати – коло хати*) роблять текст милозвучним.

У вірші «Гаї шумлять» Павла Тичини відчуваємо гармонійне поєднання людських почуттів і краси природи. Поезія пронизана молодечею жагою життя, щасливими сподіваннями. Чудовий пейзаж змальований дбайливо підібраними одна до одної фарбами. Ліричний герой, захоплений красою рідної землі, щасливий від єднання з цим чудовим гармонійним світом, що сповнений мелодій, кольорів, благодатних почуттів. У першій строфі автор використовує паралелізм і синонімічну тавтологію, характерні для цієї поезії.

Окрім звуків, художньому виразненню сприяє й інтонація, яка виконує комунікативну, образотворчу, структурну, аксіологічну, смислотворчу функції. Тому інтонаційне трактування твору потребує особливої уваги [6, с. 166].

Основним елементом інтонації є мелодика, яка виявляється в змінах частоти основного тону за певні часові відрізки.

Ритміка мовлення полягає в чергуванні наголошуваних і ненаголошуваних складів, довгих і коротких голосних, що найбільш чітко простежується в поетично-віршованому мовленні. Ритм надає текстові певного характеру – плавності, монотонності. Це сприяє формуванню цілісності художнього твору, а також експресивності та емоційності [3, с. 19–20].

Складніше характеризувати феномен «тембр», який витлумачують як характерне забарвлення звука мови або голосу, утворюване призвуками, чи обертонами, тобто якісним і кількісним складом тонів, що додатково звучать при основному тоні. Кожній людині властиве постійне забарвлення голосу, обумовлене індивідуальними особливостями її мовного апарату, розміром і формою гортані, ротової та носової порожнин тощо. Але різнобарвні модуляції в межах основного фізіологічного тембру значною мірою залежать від того, про що йдеться, в яких обставинах і в якому стані перебуває мовець.

У розумінні терміна «тембр мовлення» також існують різні погляди. Як нам вбачається, більш повне визначення означеного терміна дає С. Ожегов. Так, автор розглядає тембр, як ступінь швидкості у виконанні музичного твору, а також загалом – у театральній грі, читанні, спорті; втрата темпу в грі; ступінь швидкості в здійсненні чогось, у виконанні якоїсь справи [7].

Інтонація в писемному художньому тексті завжди об'єктивно наявна, закладена в його змісті і в мовленнєвій формі. За своєю основною суттю інтонація загальнонародна, що дає змогу кожному, хто знає певну конкретну мову, реалізувати художній текст і в усній формі, донести в такий спосіб його до інших. Цим мовці досягають загалом адекватного сприймання

певного художнього (і нехудожнього) тексту на всенародному, а також значною мірою і на індивідуальному рівні.

Отже, звукова організація мови перебуває на службі у творенні змісту, вона є семантичною організацією, а часто і стилістичною. Мова української поезії для дітей характеризується особливими, естетично мотивованими виражально-зображальними засобами. Ці засоби дають можливість емоційно захоплювати читача (слухача), зворушувати його, переконувати, естетично наснажувати. Особливості поезії для дітей зумовлені її специфічними завданнями, спрямовуючою метою, своєрідною формою мислення її адресата. Твори пейзажної лірики потребують своєрідного підходу до вивчення. Це зумовлено тим, що вірші такого типу невеликі за розміром і передаються в них не події з життя людей, а почуття, пов'язанні із змалювання явищ природи, переживань. Звідси стає зрозуміло вимога методики – читанням ліричних віршів вводити дітей у світ художніх образів через почуття, а далі вести від почуттів до думок, до висновків.

Однак учителю як «виконавцеві» поезії слід контролювати свій тембр мовлення, інтонувати рядки відповідно до емоційного настрою поезії, використовувати швидкість мовлення відповідно до змісту тексту.

Подальші дослідження засобів вираження поезії для дітей, безперечно, доповнять лінгводидактичну теорію з порушеного у цій статті питання.

Список використаних джерел

1. Артюх Н. Почути весняний грім. Система уроків за творчістю Миколи Вінграновського / Н. Артюх // Українська мова і література в середніх школах і гімназіях, ліцеях та колежах. – 2006. – №2. – С. 6–10.
2. Бондарь С. В. Звуковая стилистика: аспекты фонетического значения: дис. ... канд. филол. наук: 10. 02. 19. / Бондарь С. В. – М., 2001. – 182 с.
3. Волинський П. К. Основи теорії літератури / П. К. Волинський. – К., 1967. – 367 с.
4. Дорошенко С. І. Методика викладання української мови / С. І. Дорошенко. – К. : Вища школа, 1989. – 424 с.
5. Дудик П. С. Стилiстика української мови: [навч. посiб.] / Дудик П. С. – К. : Академiя, 2005. – 368 с.
6. Іванишин В. П. Нариси з теорії літератури: [навч. посiб.]; упоряд. П. В. Іванишин. – К. : Академiя, 2010. – 256 с.
7. Ожогов С. И. Словарь русского языка: Ок. 57000 сл. / Под ред. Н. Ю. Шведовой. – М. : Рус. из., 1987 – 791 с.
8. Савченко О. Я. Читанка. 2 клас : [пiдручник] ; В 2 ч., Ч. 2 / Савченко О. Я. – 3-є вид., доопрац. і перероб. – К. : Освiта, 2010. – 160 с.
9. Тарановский К. Ф. О поэзии и поэтике / Тарановский К. Ф. – М. : Языки русской культуры, 2000. – 432 с.
10. Шевченко Т. Г. Кобзар / Шевченко Т. Г. – К. : Днiпро, 1981. – 613 с.

Taking into consideration the methodological priorities, the article defines the stages of the work with the lyrical text: preparatory stage (conversation, vocabulary analysis); declamatory reading; the collective reading of the poem by all the students in demivoice; the analysis of the text (semantic analysis, lexico-semantic analysis, lexico-stylistic analysis, creative work, determining the motives of the text); defining partition; dramatic reading by all the students; analyzing students' readings.

Such phonetic peculiarities of children's poetry as assonance, alliteration, sound repetition, sound imitation, parallelism and some other artistic means as markers of text making have been studied. The article also dwells upon the peculiarities of intonation, timbre and tempo of speech while poetry declamation. The author's thoughts are demonstrated with the help of the examples taken from the works of Lina Kostenko, Taras Shevchenko, Pavlo Tychyna.

The main terms of poetry analysis have been started: poetic form, genre variety of lyric verse, tropes and schemas, rhyming, lyrical character, individual style.

The aim of the article have been realized: to study and describe phonostylistic means of nature depictions in children's poetry, to define expressive possibilities of these means; to determine methodological accents of the work with the poetry for children.

Key words: *linguostylistics, means of expression, phonostylistics, poetry for children, literary text making.*